

УДК 316.422
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-3>

ЕКОНОМІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Зубіашвілі І. К.

*кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Лабораторії
організаційної та соціальної психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
вул. Паньківська, 2, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-3642-8159
mrs_ira@i.ua*

Мельничук Т. І.

*кандидат психологічних наук,
старший дослідник,
провідний науковий співробітник Лабораторії
організаційної та соціальної психології
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
вул. Паньківська, 2, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5205-9958
mti_kiev@ukr.net*

Ключові слова: *соціалізація, економічна соціалізація, соціально-економічні зміни, соціальна транзитивність, види соціалізації, чинники соціалізації.*

Статтю присвячено теоретичному дослідженню особливостей процесу економічної соціалізації. Розглядаються три основні підходи до її вивчення: соціально-психологічний, етнопсихологічний та економіко-психологічний. Виокремлюються проблеми економічної соціалізації в умовах соціальної транзитивності. Підкреслюється, що дослідження економічної соціалізації мають вагомий фундаментальний потенціал, пов'язаний із тим, що цей вид соціалізації у згорнутому вигляді відображає різноманіття та суперечливість конструювання особистістю своїх відносин із соціумом. Із усіх видів соціалізації саме економічна найбільше пов'язана з актуальним станом соціуму. У загальному вигляді вона визначається як процес, у якому люди навчаються діяти в економіці: те, як вони плануватимуть бюджет, позичатимуть гроші, навчаються економити, купувати, сприймати рекламу, а також розуміти ширше призначення економіки. Економічну соціалізацію можна розглядати як процес становлення та розвитку економічної свідомості.

Зазначається, що важливою характеристикою сучасного суспільства є його транзитивність, яка є відносно новим та неоднозначним для гуманітарного знання поняттям, що відображає високий динамізм сучасного життя, множинність та невизначеність будь-якої конкретної соціальної ситуації. Нині вплив транзитивності істотно зростає, торкаючись усіх сфер повсякденного життя. Нова ситуація транзитивності характерна для всіх поколінь, хоча, звісно, найбільш значущою стає для молоді та підлітків. Ситуація транзитивності пов'язана з кількома причинами: кризовим станом у сучасному світі, що виявився на межі зміни століть, зміною часу та простору організації товариств, появою нового технологічного та інформаційного простору. Процес економічної соціалізації у

транзитивному суспільстві вимагає розгорнутого та всебічного вивчення. У сучасній ситуації у зв'язку з виникненням нового типу соціально-економічних відносин саме економічна соціалізація більшою мірою відображає усе різноманіття та суперечливість конструювання особистістю своїх відносин із соціумом.

ECONOMIC SOCIALIZATION IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY

Zubiashvili I. K.

*PhD in Psychology, Senior Researcher,
Senior Researcher at the Laboratory of Organizational and Social Psychology
G. S. Kostiuk Institute of Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Pankivska str., 2, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3642-8159
mrs_ira@i.ua*

Melnychuk T. I.

*PhD in Psychology, Senior Researcher,
Leading Researcher at the Laboratory of Organizational and Social Psychology
G. S. Kostiuk Institute of Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Pankivska str., 2, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5205-9958
mti_kiev@ukr.net*

Key words: *socialization, economic socialization, socio-economic changes, social transitivity, types of socialization, factors of socialization.*

The article is devoted to a theoretical study of the peculiarities of the process of economic socialization. Three main approaches to its study are considered: socio-psychological, ethno-psychological and economic-psychological. The problems of economic socialization in conditions of social transitivity are singled out. It is emphasized that studies of economic socialization have a significant fundamental potential, which is connected with the fact that this type of socialization in a condensed form reflects the diversity and contradictions of the individual's construction of his/her relations with society. Of all types of socialization, it is the economic one that is most closely related to the current state of society. Broadly speaking, it is defined as the process by which people learn how to operate in the economy: how they budget, borrow money, learn to save, buy, perceive advertising, and understand the broader purpose of the economy. Economic socialization can be considered as a process of formation and development of economic consciousness. It is noted that an important characteristic of modern society is its transitivity, which is a relatively new and ambiguous concept for humanitarian knowledge, which reflects the high dynamism of modern life, the multiplicity and uncertainty of any specific social situation. Nowadays, the influence of transitivity is growing significantly, affecting all spheres of everyday life. The new situation of transitivity is characteristic of all generations, although, of course, it becomes most significant for youth and teenagers. The situation of transitivity is associated with several reasons: the crisis situation in the modern world, which appeared on the verge of the turn of the century, the change in time and space of the organization of societies, the emergence of a new technological and informational space. The process of economic socialization in a transitory society requires extensive and comprehensive study. In the modern situation, in connection with the emergence of a new type of socio-economic relations, it is economic socialization to a greater extent that reflects all the diversity and contradictions of the individual's construction of his/her relations with society.

Постановка проблеми. Специфічні проблеми українського суспільства викликані зміною у суспільстві системи цінностей та соціальних пріоритетів, а також економічними та політичними труднощами, пов'язаними з бойовими діями на території нашої країни. Невід'ємною частиною процесу соціалізації є її економічний складник, представлений економічними знаннями та навичками економічного мислення, що в сукупності формують економічну культуру людини.

Відповідно до прийнятої у вітчизняній соціальної психології позиції, економічна соціалізація визначається як двосторонній процес, що включає, з одного боку, засвоєння людиною соціального досвіду завдяки поступовому входженню у систему соціальних зв'язків, а з іншого – відтворення нею системи соціальних зв'язків за рахунок активної діяльності, активного включення до соціального середовища [4; 5].

Це визначення соціалізації, незважаючи на складність операціоналізації, виявляється цілком конструктивним, оскільки за такого розуміння фіксується не лише процес соціального орієнтування та засвоєння соціальних нормативів, а й підкреслюється момент активного перетворення людиною та застосування нею в нових ситуаціях засвоєних раніше соціальних ролей, норм, цінностей, способів соціального самовизначення. Саме цей акцент розширює та конкретизує імпліцитно закладену у понятті соціального розвитку ідею активності особистості. При цьому характер взаємодії людини і суспільства включає у себе визначення як суб'єкта змін не лише самої людини, а й суспільства і навіть показує існуючу наступність змін. Зміни визначаються не лише як фундаментальна характеристика соціального оточення, а й як загальний онтогенетичний феномен: будь-яка зміна індивіда тягне за собою трансформації соціального оточення, і, навпаки, змінюючи соціальне середовище, людина змінюється сама [2].

Виходячи з вищесказаного, економічну соціалізацію можна визначити як специфічну частину загального двостороннього соціалізаційного процесу, що включає, з одного боку, засвоєння людиною соціально-економічного досвіду завдяки входженню в систему економічних зв'язків і відносин, а з іншого – відтворення нею системи цих зв'язків і відносин за рахунок активної діяльності (економічної активності, професійно-трудової діяльності) При цьому велике значення для результатів соціалізації має відповідна динаміка соціально-економічних умов у суспільстві. На нашу думку, транзитивне суспільство як чинник макросередовища соціалізації людини, зокрема економічної, зумовлює появу нових закономірностей у процесі соціального розвитку та активної економічної діяльності.

Слід визнати, що в Україні недостатньо досліджень щодо сутності економічної соціалізації у транзитивному суспільстві. Вивчення цієї проблеми дасть змогу знизити рівень психологічної напруги людей, які з тривогою очікують великих змін, у тому числі непередбачуваних.

Теоретичну основу дослідження особливостей економічної соціалізації становлять розробки зарубіжних та вітчизняних учених, які вивчали психологічні аспекти цього феномену (Н. Дембицька [2], А. Коваленко [2], О. Лавренко [3], В. Москаленко [4], О. Никоненко [6], О. Новосядла [7], А. Фьонем [12], Ю. Швалб [8] та ін.), типи економічної культури особистості (у дослідженнях Е. Девіс [11], В. Москаленко [5], М. Шкрєбця [9]), соціально-демографічні чинники формування економічних уявлень у дітей та етапи їх розвитку (К. Данзігер [10], Б. Маршалл [14], Дж. Ягода [13] та ін.). Дослідження цих авторів дають змогу визначити можливі шляхи вдосконалення економічної системи суспільства, оскільки саме результати економічної діяльності людини, її знання, здібності визначають перспективи соціально-економічного розвитку суспільства.

Мета статті – представити результати теоретичного дослідження психологічних особливостей економічної соціалізації в умовах транзитивного суспільства.

Результати дослідження. Економічна сфера відносин досить чутливо реагує на зміни, що відбуваються у суспільстві, з одного боку, а з іншого – може бути критерієм досягнутого рівня соціально-економічного розвитку суспільства.

При цьому економічні відносини проявляються як зв'язки, що об'єктивно складаються між людьми та групами з приводу розподілу, виробництва, обміну та споживання благ, особливо продуктів праці (діяльності). Водночас відбиток економічної реальності, участь у соціально-економічній активності насправді є найважливішим аспектом життя людини.

Найбільш прозоро це видно у професійній діяльності особистості, але загалом знаходить свій зміст у всіх сферах існування. Можливо, саме в такій постановці проблеми лежить зростаюча популярність економічної психології. Будучи прикладною галуззю соціальної психології, економічна психологія дедалі більше проникає у сферу вивчення фундаментальних психологічних сюжетів. Зокрема, саме так відбувається в галузі дослідження процесу соціалізації. Вивчення конкретних питань засвоєння підростаючим поколінням закономірностей соціально-економічного функціонування суспільства, пошуку професійного шляху тощо сприяє переходу до дедалі ширшої постановки проблеми конструювання особистості свого місця у навколишній дійсності [6], ста-

новлення особистості в різних соціальних практиках [1].

Інтерес до вивчення економічної соціалізації з боку зарубіжних учених та у вітчизняній науці виникає приблизно в один і той самий час. Серед перших західних дослідників можна відзначити таких, як Х. Дітмар [6], А. Фьонем [12], Р. Веблі [6]. У вітчизняній психології початок дослідження теоретичних та практичних аспектів економічної соціалізації пов'язаний із роботами Н. Дембицької [1], А. Коваленко [2], В. Москаленко [4], Ю. Швалба [8] та ін.

Труднощі виникають відразу за спроби дати чітке визначення економічної соціалізації. З одного боку, немає чіткого та загальноприйнятого визначення, з іншого – існує деяке загальне розуміння економічної соціалізації.

У загальному вигляді вона визначається як процес, у якому люди навчаються діяти в економіці: те, як вони плануватимуть бюджет, позичатимуть гроші, навчаються економити, купувати, сприймати рекламу, а також розуміти ширше призначення економіки [7]. Б. Стейсі, наприклад, виокремлюючи чотири аспекти економічної соціалізації: гроші, власність, соціальну диференціацію, соціоекономічну поведінку, визначає економічну соціалізацію як засвоєння та активне відтворення індивідуумом соціального досвіду у суспільній сфері життя [15].

У вітчизняній науці нині не склалося загальноприйнятого однозначного визначення економічної соціалізації, але з певною мірою умовності можна виокремити деякі підходи, що формуються, або напрями у вивченні феноменів економічної соціалізації: соціально-психологічний підхід, етнопсихологічний підхід (економічна етнопсихологія), економіко-психологічний підхід (або суб'єктно-рольовий підхід).

У руслі соціально-психологічного підходу проведено дослідження Н. Дембицькою [1], А. Коваленко [2], В. Москаленко [4], Ю. Шайгородським [5] та ін. Як психологічний критерій економічної соціалізованості ними розглядаються динаміка та структура ціннісних орієнтацій, насамперед соціальних, вольових, матеріальних. Динаміка ціннісних орієнтацій (причому не лише економічних) у цьому підході визначається і як умова, і як механізм економічної поведінки особистості, а активність індивіда, спрямована на перетворення соціального досвіду у сфері економічних відносин у власні настанови та ціннісні орієнтації, визначає розвиток людини у процесі економічної соціалізації. Дослідження механізмів економічної соціалізації через виявлення взаємозв'язку динаміки ціннісних орієнтацій та економічних феноменів, на нашу думку, адекватно у вивченні дитячого та підліткового віку, оскільки для радикальних

змін у структурі ціннісних орієнтацій дорослих потрібно більше часу та сили впливу чинників, насамперед макросередовища (а не лише мікросередовища), що й було показано в роботах Ю. Шайгородського [5].

На нашу думку, як чинник макросередовища в подальших дослідженнях соціалізації може бути транзитивне суспільство, розуміння суті якого представлено далі, а засвоєння та відтворення цінностей, норм і ролей, безумовно, відбувається в процесі міжособистісного та міжгрупового спілкування, зазвичай у процесі діяльності.

Варто визнати, що будь-які економічні моделі та процеси, зрештою, реалізуються реальними людьми з індивідуальною системою ціннісних орієнтацій, переконань та настанов, економічна соціалізація яких носить значною мірою спонтанний та ймовірнісний характер на шляху їхнього індивідуального розвитку. На думку Н. Дембицької, весь процес присвоєння та відтворення соціального досвіду і тим самим становлення людини як соціального суб'єкта (у тому числі у сфері розподілу, обміну, споживання та виробництва матеріальних благ) починає розглядатися як принципово незавершений, як прояв відкритості та потенційності кожного [1].

До основних представників етнопсихологічного підходу належать такі психологи, як Е. Девіс [11], Дж. Ягода [13] та ін. Економічна соціалізація розглядається тут через засвоєння знань, умінь, навичок, що забезпечують участь людини в різних економічних діяльностях, де вона проявляється як носій певних соціальних ролей: підприємця, продавця, покупця та ін. Економічна соціалізація є частиною етнічної, але нерідко виходить за її межі. Останнє відбувається тоді, коли індивіду потрібно освоїти економічні норми не лише свого етносу, а й інших взаємодіючих із нею етносів, щоб ефективно здійснювати з нею співробітництво, партнерство, брати участь у спільних підприємствах і заходах.

Як обмеження у цьому підході можна відзначити, по-перше, розгляд лише одного боку соціалізації через аналіз інтеріоризації знань, навичок та норм економічної поведінки, зумовлених етнічним середовищем, а по-друге, у будь-якому суспільстві, як правило, одночасно існує відразу безліч етнічних груп, отже, реальна людина зазвичай засвоює та відтворює цінності, ролі та норми поведінки у сфері економічних відносин суспільства у цілому, а не лише в рамках свого етносу.

Економіко-психологічний підхід переважно представлений у роботах наукових співробітників Лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка. НАПН України, які визначають економічний критерій соціалізації як певний «кут зору», еко-

номічним змістом якого є максимум корисності. Економічна соціалізація у загальному вигляді розглядається ними як процес становлення та розвитку економічної свідомості. Із позиції цього підходу економічна соціалізація є системним процесом, у якому психолого-економічний результат попереднього циклу визначає засоби і результат наступного циклу. Соціальні умови, викликані трансформацією суспільства: соціальна нестабільність і радикалізм реформ, ринкова економіка, конфлікт цінностей, інформатизація суспільства, впливають на процес соціалізації особистості, що призводить до інверсії процесу соціалізації, зниження статусу соціальної належності, кризової ідентичності. Нова стратегія економічної соціалізації спрямована на формування психологічної готовності до економічної діяльності, що проявляється в економічній соціалізації особистості та соціально-економічному статусі особистості.

Цікаво зауважити, що вітчизняні дослідники розглядають у структурі особистості економічний статус, вважаючи його одним з основних структурних елементів, що дають людині змогу адаптуватися в навколишньому світі економіки. Вибір як економічний критерій соціалізації у цьому підході деякого «кута зору», економічним змістом якого є максимум корисності, на нашу думку, узгоджується з моделлю економічної людини, розробленою у працях відомих економістів: Д. Кейнса, Б. Маршалла, А. Сміта (теорія раціональної економічної людини) [1; 4], діяльність якої завжди спрямована на отримання вигоди. Проте вибраний максимум корисності як критерій соціалізованості в моделі раціональної економічної людини водночас підтверджує необхідність виходу за рамки формально-аксіоматичних моделей, слабо пов'язаних із реальною поведінкою, яку ці моделі покликані описувати. На думку В. Москаленко, економічні науки вже вступають в епоху перегляду сформованих методів і доктрин, починаючи з основи основ – моделі homo economicus, раціональної економічної людини [4]. Авторка зазначає, що зміцненню економічної психології сприяли відкриття і в галузі соціобіологічного знання, що дали змогу психологам більш активно включитися у вивчення не лише раціональної, «корисної» економічної (егоїстичної поведінки «економічної людини» А. Сміта), а й альтруїстичної («нераціональної») поведінки.

Отже, короткий огляд напрямів вивчення економічної соціалізації, що формуються, підтверджує складність цього феномену і можливість його вивчення з різних наукових позицій. Звернемося до досліджень деяких конкретних питань, які здаються нам значущими та цікавими. У дослідженні З. Скринник, присвяченому аналізу багатства та бідності в сучасній Україні, було

продемонстровано, що більша частина «забезпечених» із тих, які брали участь у дослідженні, виховувалась у заможних сім'ях (80%), при цьому забезпечені переконані, що їхні діти також житимуть у достатку (70%). Порівняно із забезпеченими у бідних істотно нижчим є освітній рівень, і батьки малозабезпечених також мали нижчий рівень освіти, ніж батьки забезпечених респондентів. З іншого боку, бідні песимістично оцінюють економічне майбутнє своїх дітей. Авторка припускає, що бідність, як і забезпеченість, певною мірою відтворюється [6].

У дослідженні В. Москаленко показано, що студенти, які навчаються типовим економічним спеціальностям, знижують оцінку рівня свого матеріального добробуту та міру задоволення споживчих інтересів. Водночас посилюється психологічна готовність шукати високооплачувану роботу, змінюється уявлення про багатство (наявність прибуткової справи та можливість подорожувати), про прибуткові види діяльності (торгівля), про напрями вкладення грошових коштів (придбання дорогого одягу, машини, дорогої квартири, замського будинку із земельною ділянкою тощо) [4].

Отже, економічна освіта принципово не змінює напрям активності особистості, що отримує економічну освіту (прагнення до «статусних» атрибутів), зумовлюючи не так зміст, як форми (складність, структурованість) економічної свідомості студентів-економістів, що розвивається. Іншими словами, економічна освіта є лише частиною економічної соціалізації особистості, і майбутні професіонали в галузі економіки мають переваги, але далеко не завжди можуть їх використовувати.

Перейдемо до аналізу особливостей економічної соціалізації у сучасних умовах. Як говорилося вище, важливою характеристикою сучасного суспільства є його *транзитивність*. Це відносно нове та далеко не однозначне для гуманітарного знання поняття відображає високий динамізм сучасного життя, множинність та невизначеність будь-якої конкретної соціальної ситуації.

Психологічний зміст поняття «транзитивність» убирає як соціальні трансформації, так і мінливість соціальних уявлень і цінностей, невизначеність норм та настанов. При цьому невизначеність багато в чому ґрунтується на мінливості, оскільки пов'язана з багатоаспектністю змін, що мають вияловий характер. *Соціальна транзитивність* характеризується не лише множинністю, тобто одночасним існуванням кількох варіантів соціального світу в одному тимчасовому і просторовому континуумі, а й постійною зміною цих варіантів у непередбачуваному напрямі і з невизначеним змістом. Отже, можна говорити про транзитивність як множинність, мінливість та невизначеність макро- та мікросоціальних просторів.

Нова ситуація транзитивності характерна для всіх поколінь, хоча, звісно, найбільш значущою стає для молоді та підлітків. При цьому молодими людьми, дітьми транзитивність усвідомлюється як природна ситуація, у якій відбувається процес їх дорослішання та входження до навколишнього світу. Розпад зв'язку часів проявляється не лише в порушеній цілісності життя окремої людини, а й, що не менш важливо, цілісності суспільства, у якому змінилися цінності та стереотипи, змінилися навіть етнічні та географічні образи рідних місць. Емоційна нестабільність зрілого покоління настільки глибока, що заражає і молодих, особливо тих, хто з різних причин важко адаптується до ситуації постійної невизначеності.

Нині вплив транзитивності істотно зростає, торкаючись усіх сфер повсякденного життя. Не менше зростає і роль інформаційного простору, при цьому інформація стає одним із найважливіших чинників, що впливають на економічну соціалізацію та становлення економічної ідентичності. Інформація впливає як на траєкторію соціалізації, так і на зразки поведінки, зразки ідентифікації для великої групи людей. Те, що трансльовані ЗМІ зразки постійно змінюються відповідно до мінливості та множинності соціальних контекстів суспільства, допомагає людям, особливо дітям та підліткам, упоратися з невизначеністю. Актуальна інформація дає змогу людям зберегти себе, свою індивідуальність і цілісність у постійно мінливих обставинах повсякденного життя [16].

Трансформації процесу економічної соціалізації, розведення процесу та результату (соціалізованості) призводять до зміни співвідношення персональної та соціальної ідентичності. Це пов'язано, передусім, із тим, що в транзитивному суспільстві баланс ідентичностей є нестійкою характеристикою, що постійно зміщується то в один, то в інший бік. Інтернет-спілкування та мережеві спільноти також стимулюють створення нових співвідношень між персональною та соціальною ідентичностями, які пов'язані вже не лише з реальними, а й із віртуальними групами.

Зв'язок між мережевим та транзитивним просторами з'являється, передусім, у невизначеності та множинності контекстів, груп, мов, варіантів ідентичності. Невизначеність цих просторів тісно пов'язана з мінливістю. Постійно змінюються критерії, за якими люди оцінюють себе і презентують іншим. Тут і лайки, і перепости (у мережі), і соціальний статус чи кількість цитувань (h-індекс). При цьому кількість груп соціалізації є важливим показником і в реальному транзитивному суспільстві, і в мережевому, віртуальному просторі.

Ситуація транзитивності пов'язана з кількома причинами: кризовим станом у сучасному світі,

що виявився на межі зміни століть, зміною часу та простору організації товариств, появою нового технологічного та інформаційного простору та характеризується такою феноменологією:

- кардинальними соціальними трансформаціями;
- глобалізацією, що веде до розширення простору, у тому числі й простору міжособистісних контактів;
- посиленням соціальної невизначеності, пов'язаної, передусім, із постійними трансформаціями цінностей, норм, еталонів у сучасному світі, що змінюється;
- збільшенням тривалості тимчасового періоду процесу соціалізації, активізацією ресоціалізації та соціалізації;
- розширенням інформаційного простору, що частково замінює прямі міжпоколінні зв'язки, та посиленням його ролі.

Глобалізація є для психології однією з найважливіших характеристик, оскільки її наслідком стає взаємодія між людьми різних культур, що призводить до більш жорсткої необхідності формування у людей толерантності до мультикультурного оточення. Плинність і мінливість цінностей та норм багато в чому є причинами наростання тривожності і напруженості людей, яким стає складніше адаптуватися до економічних правил суспільства, що постійно змінюються. Наслідком цього стає і той факт, що процес економічної соціалізації охоплює весь життєвий шлях, тому нині йдеться про принципову безперервність процесу економічної соціалізації [7].

У контексті ідеї про безперервність процесу економічної соціалізації виник термін «ресоціалізація». При цьому сучасна багатовимірна культура передбачає «рідку» соціалізацію, у якій можливий багатоаспектний та неспрямований вплив, а результат може бути відстроченим, латентним.

Змінюються форми соціальної взаємодії. Вони стають значно складнішими, опосередкованими та різноманітними. Можна сказати, що світ, до якого входять нині нові покоління, став багато в чому невизначенішим і багатозначнішим. Швидкість змін життя знецінює більшість соціального досвіду людини надзвичайно швидко. Змінюється ціннісна структура цього досвіду. Інформація сама собою перестає мати вирішальне значення. Велику цінність починають набувати способи її отримання, готовність до змін, динаміка ситуацій високої міри невизначеності. У разі транзитивного суспільства процес економічної соціалізації набуває принципової суперечливості. З одного боку, економічна соціалізація – трансляція соціального досвіду, що закріпився, з іншого – у сучасній ситуації досвід поколінь фіксується зовсім по-новому.

Очевидно, що у реальній економічній соціалі-

зації особистості є два аспекти – засвоєння та відтворення, які тісно пов'язані один з одним. Однак якщо можна говорити про більш менш розроблені механізми засвоєння когнітивних складників досвіду особистості та особливості індивідуальної діяльності, то очевидна неопрацьованість їх взаємодії. Іншими словами, залишається відкритим питання про основу цілісності вчинків суб'єкта, про зв'язок регуляторів дій та самих цих дій людини. Для сучасної ситуації питання діяльнісного складника економічної соціалізації виявляється дуже актуальним. За останні два десятиліття виникла велика кількість патернів соціальних дій, які суперечать багатьом цінностям, представленим у суспільстві, які погано відрефлексовані в масовій свідомості, але які активно реалізуються підростаючим поколінням. Ще одне питання, яке потребує усвідомлення, – формування та функціонування індивідуальної нормативно-ціннісної системи особистості в умовах відсутності єдиної «правильної» системи цінностей. Розвиток парадигми індивідуального шляху розвитку [5] передбачає взаємодію індивідуального неповторного руху людини життєвим шляхом із певними соціокультурними та історичними умовами розвитку. Зміст економічних норм і цінностей робить проблему множинності ціннісних регуляторів, одночасно як і у суспільстві, особливо актуальною і цікавою.

У нових умовах функціонування людини і соціальних груп існуючі теоретичні та прикладні рішення проблеми економічної соціалізації виявляються в недостатній їх ефективності. З одного боку, ефективною тактикою соціалізації може бути вироблення готовності особи до пере-

ходу в нові соціальні умови [1], а з іншого боку, необхідним є підвищення значення операційного регулювання у процесі економічної соціалізації особистості порівняно із цільовим та смисловим (ціннісним) регулюванням [5].

Висновки. Сучасна ситуація може розглядатися як принципово нова для всіх поколінь, при цьому основною її характеристикою є транзитивність, тобто мінливість, невизначеність та множинність соціальних контекстів.

Можна сказати, що процес економічної соціалізації у транзитивному суспільстві вимагає розгорнутого та всебічного вивчення. У сучасній ситуації у зв'язку з виникненням нового типу соціально-економічних відносин саме економічна соціалізація більшою мірою відображає все різноманіття та суперечливість конструювання особистістю своїх відносин із соціумом.

Іншими словами, дослідження економічної соціалізації не лише має очевидне прикладне значення, а й вагомий фундаментальний потенціал. Важливим стає завдання наукового пошуку відповідного змісту та чинників економічної соціалізації, які можуть суттєво змінюватися під час переходу від одного стану суспільства до іншого та визначатися соціально-економічною структурою суспільства.

Перспективою подальшого дослідження є розроблення програми емпіричного дослідження особливостей економічної соціалізації особистості в умовах транзитивного суспільства, що дасть змогу проаналізувати процес конструювання особистістю своїх відносин із соціумом, оптимізувати цей процес, підвищити міру її активності та саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дембицька Н.М. Психологія економічної соціалізації школярів : монографія. Київ : Вид. Позднішев, 2020. 385 с.
2. Коваленко В.А. Соціалізація особистості в умовах сучасних викликів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2020. № 7(338). С. 3–15.
3. Лавренко О.В. Економіко-моральне самовизначення студентської молоді на етапі професіоналізації. *Соціально-психологічні аспекти професійної діяльності фахівця соціокультурної сфери* : монографія / Л.Є. Просандєєва та ін. Київ : КНУКІМ, 2020. С. 130–150.
4. Москаленко В.В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
5. Москаленко В., Шайгородський. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Центр соціальних комунікацій, 2012. 348 с.
6. Никоненко О.В. Психологічні особливості монетарної соціалізації студентської молоді : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05. Київ, 2019. 152 с.
7. Новосядла О.М. Психологічні особливості економічної соціалізації школярів із малозабезпечених сімей : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05. Київ, 2021. 150 с.
8. Швалб Ю.М. Економічна культура як проблема образу життя. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Т. VII. Вип. 36. С. 457–471.
9. Шкребець М. Вплив грошової культури на рівень консолідації українського суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2010. № 889. С. 133–137.
10. Danziger K. Children's earliest conception of economic relationships. *J. Of Soc. Psychol.* 47. 1968. P. 231–240.

11. Davies E. Student attitudes to student debt. *Journal of Economic Psychology*. Vol. 160, 2011. P. 663.
12. Furnham A. Children's understanding of the economic world. *Australian J. of Education*. 30. № 3. 2019. P. 219–240.
13. Jahoda G. The development of thinking about economic institutions: The bank. *Cahiers de Psychologie Cognitive*. 2020. № 1. P. 55–78.
14. Marshall B. Relations between parent money education practices and children's knowledge and use of money. *Child Devel.* 2019. № 31. P. 253–284.
15. Stacey B.G. Economic socialization in the preadult years. *British Journal of Social Psychology*. 1982. № 21(2). P. 159–173.
16. Van Dellen M.R., Hoyle R.H. Possible selves as behavioral standards in self-regulation. *Self and Identity*. 2008. Vol. 7(3). P. 295–304. doi:10.1080/15298860701641108.

REFERENCES

1. Dembytska N.M. (2020) *Psykholohiia ekonomichnoi sotsializatsii shkoliariv: Monohrafiia*. Kyiv: Vydavets Pozdnyshch. 385 s. [in Ukrainian].
2. Kovalenko V.A. (2020) *Sotsializatsiia osobystosti v umovakh suchasnykh vyklykiv*. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. № 7 (338). S. 3–15. [in Ukrainian].
3. Lavrenko O.V. (2020) *Ekonomiko-moralne samovyznachennia studentskoi molodi na etapi profesionalizatsii. Sotsialno-psykholohichni aspekty profesiinoi diialnosti fakhivtsia sotsiokulturnoi sfery: monohrafiia*. L.Ye. Prosandieieva. V.O. Moliako, O.V. Kostiuchenko ta in. Kyiv: KNUKIM. S. 130–150. [in Ukrainian].
4. Moskalenko V.V. (2013) *Sotsializatsiia osobystosti : Monohrafiia*. Kyiv. Feniks, 540s. [in Ukrainian].
5. Moskalenko V., Shaihorodskiy Yu. (2012) *Ekonomichna kultura osobystosti: sotsialno-psykholohichni aspekt: monohrafiia*. K.: Vyd-vo «Tsentr sotsialnykh komunikatsii». 348 s. [in Ukrainian].
6. Nykonenko O.V. (2019) *Psykholohichni osoblyvosti monetarnoi sotsializatsii studentskoi molodi: dys. ... kand. psyk. nauk : 19.00.05*. Kyiv, 2019. 152 s. [in Ukrainian].
7. Novosiadla O.M. (2021) *Psykholohichni osoblyvosti ekonomichnoi sotsializatsii shkoliariv z malozabezpechenykh simei : dys. ... kand. psyk. nauk : 19.00.05*. Kyiv. 150 s. [in Ukrainian].
8. Shvalb Yu.M. (2014) *Ekonomichna kultura yak problema obrazu zhyttia. Aktualni problemy psykholohii: Zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Zhytomyr: «Vyd-vo ZhDU im. I. Franka». T. VII. Ekolohichna psykholohiia. Vyp. 36. S. 457–471. [in Ukrainian].
9. Shkrebets M. (2010) *Vplyv hroshovoi kultury na riven konsolidatsii ukrainskoho suspilstva*. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. № 889. S. 133–137. [in Ukrainian].
10. Danziger K. (1968) Childrens earliest conception of economic relationships. *J. Of Soc. Psychol.* 47. P. 231–240.
11. Davies E. Student attitudes to student debt. *Journal of Economic Psychology*. Vol. 160, 2011. P. 663.
12. Furnham A. (2019) *Childrens understanding of the economic world*. *Australian J. of Education*. 30. N 3. P. 219–240.
13. Jahoda G. (2020) *The development of thinking about economic institutions: The bank*. *Cahiers de Psychologie Cognitive*. 1. P. 55–78.
14. Marshall V. (2019) *Relations between parent money education practices and childrens knowledge and use of money*. *Child Devel.* 31. P. 253–284.
15. Stacey B.G. (1982). *Economic socialization in the preadult years*. *British Journal of Social Psychology*. 21(2), 159–173.
16. Van Dellen M.R., Hoyle R.H. (2008). *Possible selves as behavioral standards in self-regulation*. *Self and Identity*. Vol. 7(3). P. 295–304. doi:10.1080/15298860701641108